

Леонід ЗАШКІЛЬНЯК

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ У 1918—1923 РОКАХ І СПРОБИ ЙОГО ПОЛАГОДЖЕННЯ

У ХХІ столітті Україна і Польща без усіляких сумнівів виступають як суб'єкти світової політики і міжнародних відносин. Проте з попередніх часів у свідомості і пам'яті деяких (багатьох?) сучасників побутують і часом проявляються упередження і стереотипи давніших епох і оцінок, в яких обидва ці суб'єкти такими не презентувались. Не так далеко пішли в непам'ять свого часу поширені і наполегливо поширювані кліше про „неіснуючі“ народи і „штучні держави“, які стосувалися обох сусідів,— українців і поляків. Особливо вперто такі інвективи лунали і продовжують лунаати з боку Росії — СРСР — Російської Федерації, ідеологи якої спираються на великодержавну імперську ідеологію „слов'янської єдності“ чи пак „руського міра“, намагаючись реанімувати Росію „від Вісли до Камчатки“¹.

Проте зміни, які відбулись у світі і Європі від початку ХХ ст. і тривають у нинішній час, засвідчують формування нової картини світу і гео-

---

¹ Повернення російського керівництва до імперських планів чітко простежується в останні десятиріччя в діях на пострадянському просторі, зокрема у Придністров'ї, Грузії, Молдові, в кавказькому регіоні, де РФ використовує форми „гібридної війни“ проти незалежних країн. Однак „апетити“ Москви сягають значно ширших обріїв, включно з країнами Центрально-Східної Європи, які є членами ЄС і НАТО. Хоча офіційно московське керівництво не оголошує територіальних претензій, але в неофіційних російських матеріалах часто з'являються „натяки“ на „нежиттєздатність“ пограничних з Росією держав. Достатньо звернутись до журналу „Стратегія Росії“, який видається фондом „Єдність в ім'я Росії“, очолюваним провідними російськими політиками (фондом керує директор Служби зовнішньої розвідки РФ і член Бюро Вищої ради партії „Єдина Росія“ Сергій Нарішкін), щоб побачити й оцінити „мрії“ про світове лідерство РФ і межі „руського міра“. Так, у № 6 за 2020 р. такий собі завідувач Центру євразійських досліджень філіалу РДСУ в Мінську професор Кіріл Шевченко (!) у статті „Друга світова війна і слов'яни“ безапеляційно стверджує, що „частина новонароджених слов'янських країн — усупереч початково райдужним очікуванням свого населення — стала еталонним прикладом того малопривабливого явища, яке в англійській політичній лексиці прийнято йменувати „failed states“, тобто „державами, що не відбулися“. А причинами такого „плачевного“ стану суспільств у деяких слов'янських державах треба вважати „вперто реалізовані саморуйнівні проекти з прискороного вирощування за будь-яку ціну все ще не сформованих повноцінних політичних націй, покликаних максимально відповідати новонародженим державам і здебільшого екстравагантним уявленням їхніх еліт, схильних ігнорувати етнокультурні та історичні реалії“ (Шевченко К. Вторая мировая и судьбы славян // Стратегия России.— 2020.— № 6.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=show-full&id=1590965984&archive=1593552822&start_from=&ucat=14&).

політичної мапи, в якій існування імперських структур і колоніальних залежностей виглядає щонайменше анахронізмом, а прагнення нівелювати чи відкинути національні права та інтереси — порушенням міжнародного права і порядку.

Міжнародні / міждержавні конфлікти, як показує досвід, властиві в минулому всім народам і країнам, особливо сусіднім, і є невід'ємною складовою міжнародних відносин, так само як міжнародні відносини є частиною людської історії. Не винятком є і сучасні міжнародні відносини, для яких характерні як регіональні, так і глобальні зіткнення інтересів. Увага до зіткнення інтересів спільнот і суспільних утворень зродила спеціальну науку — конфліктологію, яка визначила зв'язки і категорії, що характеризують конфлікт як соціальне явище і різновид соціальної поведінки та взаємодії, систему наукових знань „про природу, причини, фактори виникнення і динаміку конфліктів, принципи та способи їх запобігання і розв'язання“, і навіть з'явилась нова професія — конфліктолог². При цьому свої особливості має „політичний конфлікт“, що „проявляється як відкрите суперництво, протистояння, протиборство суспільних суб'єктів з приводу відносин політичної влади і політичного управління в ситуації кризового загострення протиріччя чи протиріч відносин цих суб'єктів“³.

Конфлікт між новоутвореними українськими (1917—1918) і польськими (1918) державними суб'єктами виник в особливій суспільно-політичній і міжнародній атмосфері, яка потребує окремого розгляду. Забігаючи наперед, треба відзначити, що суб'єктність новопосталих держав цього регіону Європи у розглядуваний час тільки починала формуватися, і тому вагомість зовнішнього чинника помітно переважувала внутрішні фактори — обидві сторони сильно залежали від ставлення країн-переможниць у Першій світовій війні, а також подій, які відбувалися в імперіях, що доживали свого віку і розпадалися.

У статті ми не приділятимемо потрібної уваги причинам і розгортанню конфлікту між Україною і Польщею, а обмежимось спробами проаналізувати способи (інструменти) і наслідки його розв'язання, оскільки на сьогодні нагромаджена достатньо велика наукова література й опубліковано чимало історичних джерел, а основні лінії розвитку конфлікту назагал добре вивчені.

Питання розпаду європейських імперій і постання нових держав Центрально-Східної Європи після Першої світової війни на сьогодні вже дослідили достатньо докладно історики багатьох країн. Бібліографія цих питань настільки розлога, що немає найменшої змоги подати в короткій статті бодай якусь її частину. Проте фахівцям, зокрема з вивчення історії виникнення наприкінці світової війни незалежних України і Польщі, вона добре znana. Те саме можна сказати і про проблематику взаємин і непорозумінь між українцями і поляками, котрі були під час виникнення і творення їхніх державних організацій у 1918—1923 роках. Тому обмежи-

² Котигоренко В. Конфліктологія // Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.— К., 2011.— С. 362; див. також: Конфліктологія: Навчальний посібник / М. П. Гетьманчук та ін.— Львів, 2016.— 343 с.; Пірен М. І. Конфліктологія.— К., 2007.— 360 с.

³ Котигоренко В. Конфлікт політичний // Політична енциклопедія.— С. 362.

мось лише переліком найбільш згадуваних нині праць істориків⁴. Здебільшого вони оперують одним і тим же документальним матеріалом (за певними винятками), але приходять до досить відмінних висновків і оцінок: українські історики інтерпретують події з позицій суб'єктності України, а польські — Польщі. І це нормальне явище в соціогуманітарних студіях, де соціокультурна складова свідомости чинить значний вплив на ідентифікацію та „іншування“ особи і спільноти. Фаховому історикові важливо усвідомлювати і керувати своєю суб'єктивністю і стежити, щоби вона не „затмарювалась“ суб'єктивністю, а суб'єктивність не перетворювалась на суб'єктивність. Іншими словами, щоб, оцінюючи явища з позицій своєї суб'єктності, історик вбачав і враховував суб'єктивність „Іншого“⁵.

Повернення до подій першої чверти ХХ ст. викликане не тільки і не так столітньою датою, що минає від часу їх перебігу, як спробою подивитись на ці події з більшої дистанції, а також відзначити (у підсумку) дивний їх відгомін у сучасності. А це вже повинно насторожувати не тільки пересічного обивателя, а й фахового дослідника.

У статті ми залучаємо деякі малознані і нові документи українських урядових структур, мемуари, які з'явилися друком останніми роками, а також невідомі загалу щоденники українського історика і політичного діяча Мирона Кордуби (1876—1947), який у той період перебував у вирі політичних подій, будучи членом президії Української Національної Ради (УНРади) — парламенту Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), і докладно описував усі події з позицій української сторони (ці щоденники невдовзі з'являться друком). Тільки нещодавно вийшли друком дуже важливі документи про українсько-польські перемовини 1919—1920 рр., які, на додаток до вже опублікованих, проливають нове світло на позиції і діяльність політичних таборів обох народів, на яких лежала велика відповідальність за розвиток подій⁶.

Про українсько-польські „конфліктні ситуації“ можна говорити у двох ракурсах: історично-культурному, коли ми ретроспективно ретранслюємо ситуацію сучасного стану на віддалені у часі події і терени, й істо-

⁴ Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918—1919.— Kraków, 1990; Mroczka L. Spór o Galicję Wschodnią 1914—1923.— Kraków, 1998; Литвин М. Українсько-польська війна 1918—1919 рр.— Львів, 1998; Bruski J. J. Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukrainkiej Republiki Ludowej na wychodźstwie, 1919—1924.— Kraków, 2000; Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918—1923.— Wrocław, 2004; Snyder T. Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozrywka o Ukrainę / Przeł. B. Pietrzyk.— Kraków, 2008; Красівський О. Я. Українсько-польські взаємини в 1917—1923 рр.— К., 2008; Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917—1923 рр.— Тернопіль, 2009; Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби. Етносоціальний аспект.— Харків, 2011; Klimecki M. Wojna polsko-ukraińska. Lwów i Galicja Wschodnia 1918—1919.— Warszawa, 2014; Żurawski vel Grajewski P. P. Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919. Wyd. 2.— Warszawa, 2017 та ін.

⁵ Докладніше див.: Zaskilniak L. O wolności i ograniczeniach w poznawaniu przeszłości: ukraińska historiografia w XX i na początku XXI w. // Między wolnością a zniewoleniem. Wartości w historiografii polskiej i środkowoeuropejskiej od końca XVIII po początki XXI wieku / Red. naukowa B. Klaska i L. Zaskilniak.— Gdańsk, 2020.— S. 291—303.

⁶ Sojusz Piłsudski—Petlura. Dokumenty i materiały / Red. J. Pisuliński, W. Skalski [Polsko-Ukraińska Komisja dla Badania Relacji Wzajemnych w latach 1917—1921].— Warszawa; Kijów, 2020.— 414 s.; див.: Zaskilniak L. [Peц. на:] O książce Sojusz Piłsudski—Petlura. Dokumenty i materiały. Redakcja naukowa Jan Pisuliński, Witalij Skalski (krótka opinia) // Przegląd Wschodni.— Warszawa, 2020.— T. XVI, zesz. 1 (61).— S. 127—135.

рично-науковому, що потребує точного і ясного вживання термінів, понять і оцінок, які відповідають певному стану суспільної свідомості і науки. Для розгляду подій XX ст. цілком адекватно і валідно вживати саме термін „українсько-польські“ ситуації, оскільки на початок цього століття вже цілком скристалізувалися терміни „український“, „польський“, що відбивали (і відбивають) стан спільнот і суспільної свідомості — української і польської ідей, націй і державностей. Саме в такому модерному розумінні українська і польська етнічні спільноти — як результат тривалого історичного розвитку — ввійшли на міжнародну арену в умовах модернізації суспільств і країн у XIX і на початку XX ст. Зміни у житті і взаєминах людей у соціумі і глобальному світі, які стали наслідком явищ суспільних і політичних викликів і трансформацій упродовж XVI—XX ст., засвідчили явище „модернізації“ як переходу від традиційного аграрного суспільства до світського, міського й індустріального, як соціального та цивілізаційного процесу цілеспрямованого перетворення суспільств. Одним з її наслідків стало й формування модерних націй з відчутним прагненням попередньо поневолених народів до створення власної національної державності („національне відродження“ і „наздоганяльна модернізація“ для колоніальних народів)⁷.

Водночас треба звернути увагу на ще один дуже важливий гносеологічний парадокс, який варто враховувати при спробах зрозуміти і пояснити статичну ситуацію при розгляді історичних подій і явищ. Автори історичних подій (як і спільнота загалом) в оцінці ситуації і виборі способу дій спираються насамперед на „історичний досвід“, апелюють до нього як до „остаточного аргументу“. Проте — і про це чомусь завжди забувають — історичний досвід (як знання чи пам'ять) стосується тої ситуації, яка вже минула, і не придатний для нової. Тому апеляція до історії в оцінці конкретної суспільно-політичної ситуації провадить до хибних висновків і рішень. Однак саме апеляція до історії, того чи іншого „історичного досвіду“ була і залишається найпотужнішим знаряддям суспільно-політичних процесів, „грою“ політичних еліт на вкоріненних міфах і стереотипах соціальної свідомості мас. Цим гносеологічним парадоксом можна пояснити труднощі подолання спільнотою усталених і „милих серцю“ уявлень про минуле, з яких, на жаль, не вибудовується майбутнє⁸. Парадокс полягає в тому, що без цих уявлень не можна зрозуміти сучасний стан, але з ними не можна конструювати майбутнє.

Таким чином, можна адекватно говорити вже про українсько-польські конфлікти у XX ст. як про зіткнення двох національних ідей і державотворчих спільнот (націй). Конфліктна ситуація, як правило, вважається передумовою та умовою самого конфлікту, а конфлікт — зіткненням протилежних інтересів і поглядів, напруженням і крайнім загостренням суперечностей, що призводять до активних дій, ускладнень,

⁷ Докладніше див.: Головка В. В. Модернізації теорії // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.— К., 2010.— Т. 7: Мл—О.— С. 18; Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX—XX століття.— К., 2019 та ін.

⁸ Докладніше див.: Зашкільняк Л. Небезпеки історичного мислення та соціальні функції історика у сучасному світі // Історик і Влада: Колективна монографія / Відп. ред. В. Смолій; творчий керівник проекту І. Колесник.— К., 2016.— С. 133—142; Zaszkiłnia k L. O wolności i ograniczeniach w poznawaniu przeszłości...— S. 292—294.

боротьби і супроводжуються складними колізіями, ситуація, в якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію, несумісну з інтересами іншої сторони. У соціальній теорії конфлікт — це зіткнення інтересів, мотивів, тенденцій, суб'єктів суспільного життя⁹.

Політичні програми і зростаюча активність українського національного руху, насамперед у Галичині, змусили польських політиків зайняти позицію стосовно українського руху і виробити тактику взаємин з ним. На вироблення цієї позиції, на жаль, переважний вплив чинили польські національні демократи (ендеки), які особливо вороже і шовіністично поставилися до українців та їхніх національних прагнень. Зокрема, активними в цьому плані були Р. Дмовський і З. Баліцький, які у численних публікаціях кінця XIX і початку XX ст. пропагували „вищість“ польської державно-політичної культури над українською, доводили „недозрілість“ української нації тощо. Зберігаючи вірність ідеї відбудови „історичної“ Речі Посполитої як головного змісту всього польського національного руху кінця XVIII — початку XX ст., польські політики ставили вірність традиції понад історичні та політичні реалії, залишалися в полоні стійких національних міфів, котрі, хоча й служили підсиленню патріотизму населення, але суперечили новим суспільно-політичним умовам життєдіяльності поляків. Слід відзначити, що провідні польські політики заважували небезпеку поширення шовіністичних настанов ендеків. Так, один із лідерів польських людовців Я. Стапінський у листі до львівського демократа К. Леваковського наприкінці XIX ст. писав, що „молодь і міщанську інтелігенцію деморалізували „вшехполяки“ (назва ендеків у Галичині.— Л. З.) та інші псевдопатріотичні блазні“¹⁰.

Незабаром ці „блазні“ захопили майже весь польський політикум тогочасної Галичини, включаючи людовців, демократів, соціалістів тощо. У травні 1903 р. у Львові відбувся „всепольський національний з'їзд політиків“, на який прибуло понад 800 представників польських політичних партій з усіх польських дільниць¹¹. Схвалені на ньому документи містили цілком зрозумілі завдання відбудови „історичної“ Польської державности. Центром державницьких змагань оголошували Галичину¹². Однак про українців тут навіть не згадували. Фактично, з урахуванням різкого загострення українсько-польських стосунків на початку XX ст. організатори з'їзду оголошували українцям „війну за Галичину“.

Восени 1918 р., коли завершилась Перша світова війна, на розлогоді терені Східної Європи постали одна польська і дві українські держави — Українська Народна Республіка (УНР) у Києві і ЗУНР у Львові. Як польська, так і українські держави опинилися перед складним завданням — інтегрування територій з населенням, яке перед цим перебувало в різних імперських організаціях, формування кордонів своїх держав. При цьому в

⁹ Дондюк А. Конфлікт // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.— К., 2002.— С. 299.

¹⁰ Listy Jana Stapińskiego z lat 1895—1928 / Opr. J. Albin i J. R. Szaflik.— Wrocław etc., 1977.— S. 92.

¹¹ Михальський Ю. Всепольський з'їзд політиків у 1903 р. та суспільно-політична ситуація в Галичині // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.— Івано-Франківськ, 1997.— С. 109—113.

¹² Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. 350, оп. 1, спр. 4885, арк. 103—107.

діяльності політичних еліт цих країн була суттєва відмінність: польський національний рух мав тривалу традицію солідарності європейських народів з ним і потужних союзників в особі країн-переможниць, забезпечених діяльністю Польського Національного Комітету (ПНК) у Парижі; провідники українського національного руху тривалий час орієнтувалися на переможених Австро-Угорщину та Німеччину, прагнучи позбутися імперських обіймів Росії, в той час як ліві українські партії плекали ілюзії щодо можливостей демократичної перебудови Росії. Не кажучи вже про багато інших справ, це створювало серйозні труднощі для легітимації українського руху і державности на післявоєнній європейській арені.

Треба також мати на увазі значні відмінності у традиціях польського та українського національно-визвольних рухів — польська політична еліта складалася зі всіх соціальних сегментів суспільного життя — аристократії, шляхти, буржуазії, демократичних верств, у той час як український політичний табір, по-перше, не мав аристократії та шляхти, буржуазії, а нечисленна новопостала українська інтелігенція була тісно пов'язана із селянськими масами і схилялась до лівих ідей; більшовицька Росія вміло використовувала популістські гасла побудови „нового світу“ для привернення на свій бік основної маси українського населення — селянства, протиставляючи національним ідеям соціально-революційні.

Варто також пригадати, з чим прийшли українці і поляки на початок ХХ ст. В українських землях Російської імперії сформувався достатньо потужний політичний рух за національні права українського населення, численні політичні партії у своїх програмах виступали під гаслами автономії України у складі демократично перетвореної федеративної Росії (ліві партії) або повної незалежності України (РУП). Напередодні Першої світової війни царизм активно поборював український національний рух. Тому українські політики шукали і знаходили союзників серед російських лівих партій (соціал-демократів, соціалістів-революціонерів), котрі прагнули перетворення Росії на демократичну федерацію. Проте головні труднощі українського руху в Наддніпрянській Україні полягали у зіткненні українського села і русифікованого міста.

У Галичині у складі Австро-Угорщини напередодні війни склалися два потужні національно-політичні табори, які прагнули перетворити цю провінцію на національні „П'ємонти“ — польський чи український. Розвинуті політичні рухи національного характеру тут увійшли у міжнаціональний конфлікт, який не вдалося залагодити до війни і під час її тривання. Обидві сторони — українська і польська — готувалися до рішучих дій у сприятливий момент, спираючись на збройні частини (легіони), створені при австро-угорській армії. Якщо польський політикум Галичини у планах на майбутнє спирався на „історичне право“ належності цих земель до Польщі і Речі Посполитої й апелював до „історичної справедливості“, то українські політичні партії краю ставили на перший план право українців на національне самовизначення в межах „етнічного розселення українців“.

Варто відзначити, що українські діячі ще перед війною чітко окреслили територію розселення українців на початку ХХ ст. та „історичне обґрунтування“ самостійності українців як народу: в Росії було підготовлене і опубліковане фундаментальне двотомне видання „Украинский народ в его прошлом и настоящем“, де в першому томі авторитетний історик і громадський діяч Михайло Грушевський окреслив історію українського

народу, а у другому томі його учень Степан Рудницький з колегами-географами подали географічні та демографічні матеріали¹³. Під час світової війни концепція самостійної України була остаточно розроблена і проголошена. Квінтесенцією її можна вважати працю С. Рудницького 1916 р. „Чому ми хочемо самостійної України?“, в якій він писав: „Для всіх українців повинна бути цілковита державна самостійність України одинокою наконечною ціллю [...] Ніяких автономій і федерацій“¹⁴.

Програми практично всіх польських політичних партій включали у відновлену державу розлогі простори територій з переважанням українського населення, котрі давніше перебували у складі Речі Посполитої і повинні були ввійти до неї або на засадах федерації (Ю. Пілсудський), або інкорпорації (Р. Дмовський). В обох випадках образ кордонів майбутньої польської держави спирався на історичну традицію і не враховував модернізаційних змін, що відбулися у XIX і на початку XX ст. При тому настрої польського населення, розпорошеного по численних теренах колишніх імперій, посилено підживлювалися великодержавними традиціями з „присмаком“ цивілізаційної вищости на противагу головному конкурентові на сході — „азійській“ Росії. Власне, „небезпека“ російської навали давала обом польським великим політичним таборам (ендеки і так звані „незалежники“) можливість підтримувати в масах ідею „історичної справедливості“ і відсувати можливий східний кордон польської держави на схід аж до Дніпра. Проаналізувавши стан суспільної свідомості польських політичних кіл у 1918—1920 роках, відомий польський історик Роман Вапінський слушно зауважив: „Прояви національної народної мегаломанії [...] свій загальний вираз знаходили у прийнятті засади про можливість Польщі відігравати самостійну політичну роль у центрально-східній Європі. Бачив би в цьому радше прояв компенсації страху втратити тільки що відновлену незалежність, ніж дійсного переконання про можливість Польщі зрівноважити впливи європейських держав“¹⁵.

Відомо, що Українська державність постала раніше польської — 1917 р. під час революції в Росії і була закріплена 4-м Універсалом Української Центральної Ради 9 (22) січня 1918 р. У ньому йшлося: „Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу. Зо всіма сусідніми державами, як то: Россія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя Самостійної Української Республіки“¹⁶. Територіальні межі нової держави були визначені ще III Універсалом УЦР 7 (20) листопада 1917 р., де мовилося: „До території Народньої Української Респуб-

¹³ Украинский народ в его прошлом и настоящем / Под ред. проф. Ф. К. Волкова, проф. М. С. Грушевского, проф. М. М. Ковалевского, акад. Ф. Е. Корша, проф. А. Е. Крымского, проф. М. И. Туган-Барановского и акад. А. А. Шахматова.— Санкт-Петербург (Петроград), 1914—1916.— Т. 1—2.

¹⁴ Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / Упоряд. О. І. Шаблій.— Львів, 1994.— С. 89.

¹⁵ Wapiński R. Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej.— Łódź, 1989.— S. 235.

¹⁶ (IV) Універсал Української Центральної Ради / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-4.html>

ліки належать землі, заселені у *більшості Українцями*: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як що до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерен і областей, де *більшість населення українське*, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів¹⁷ (виділення курсивом наше.— Л. З.). Кордони держави визначались за етнічним критерієм на підставі досліджень українських учених, проведених напередодні Першої світової війни.

Майже відразу Україна зіткнулась з агресивною політикою більшовицького уряду, який прийшов до влади внаслідок державного перевороту у жовтні 1917 р. і прагнув відновити російське господарювання в Україні. Більшовицькі правителі вважали, що без українських земель новостворена Російська радянська федерація не зможе існувати і розпочали загарбницьку війну проти молоді республіки. У IV-му Універсалі керівники УЦР констатували стан агресії Росії проти УНР такими словами: „А тим часом петроградське правительство народніх комісарів, щоб привернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилає на наші землі своє військо, красногвардійців-більшовиків, які грабують хліб у наших селян і без всякої плати вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів, вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство“¹⁸.

Молода УНР змушена була вступити на шлях війни не тільки з більшовиками, а й з „білою“ Росією, підтримуваною Антантою. Українська делегація на переговорах із центральними державами у Бресті в лютому 1918 р. підписала мирний договір, який визначав кордони УНР, накреслені ще перед війною. Гетьманат Павла Скоропадського (з квітня 1918 р.), враховуючи орієнтацію переможних країн Антанти на відбудову Російської державности, намагався в останній момент переорієнтувати Україну на союз з „демократичною“ Росією. Але це призвело до скинення влади гетьмана і встановлення влади Директорії УНР на чолі з Головним Отаманом Симоном Петлюрою через небажання провідних українських політиків потрапити в залежність від більшовицької Росії, яка плекала імперські ідеї під виглядом союзу „братніх слов'янських народів“. Треба зазначити, що польські політичні діячі в Україні скептично поставились до виникнення УНР, вважаючи її нездатною опанувати хаос і дезорганізацію на її території¹⁹.

Водночас бурхливі події відбувалися в Галичині: українські депутати австрійського парламенту в жовтні 1918 р. утворили Українську Національну Раду (УНРада) і проголосили у Львові ЗУНР, а на початку 1919 р. об'єднались з УНР в єдину Українську державу. Міжнаціональний конфлікт, який тут наростав від початку XX ст., перейшов у збройну фазу. Обидві сторони — українська і польська — вважали Галичину „невід'ємною частиною“ майбутньої держави. У Постанові УНРади від 19 жовтня

¹⁷ (III) Універсал Української Центральної Ради / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>

¹⁸ (IV) Універсал Української Центральної Ради.

¹⁹ Див. докладніше: Klimecki M. Wojna czy pokój. Polsko-ukraińskie negocjacje 1918—1921 // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa / Red. naukowa Z. Karpus, W. Rezman, E. Wiszka.— Toruń, 1997.— S. 44.

1918 р. стверджувалось: „Стоячи на становищі самоозначення народів, Українська Національна Рада, як конституанта, постановляє: I. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині — а з окрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини — творять одноцільну українську територію. II. Ся українська національна територія уконституується отсим як українська держава“²⁰ (Підкреслення в тексті.— **Л. 3.**).

Таким чином, зазначені документи засвідчували постановня суб'єктності України як такої. Однак залишалося під питанням визнання цієї суб'єктності міжнародним співтовариством. При цьому слід підкреслити, що суб'єктність Української державності була засвідчена на Брестських мирних переговорах у лютому 1918 р., де вона була вперше визнана центральними державами.

У першому офіційному документі, який проголошував постановня Польської держави, телеграмі урядам країн Антанти і центральних держав від 16 листопада 1918 р. повідомлялось про *відновлення* „Незалежної Польської Держави, що охоплює всі землі об'єднаної Польщі“, нав'язуючи до часів Речі Посполитої першого поділу 1772 р.²¹ (курсив наш.— **Л. 3.**).

Таким чином, політики обох сторін апелювали до відмінних традицій: українці — до права націй на самовизначення й етнічності, поляки — до історичних прав. Конфліктна ситуація призвела до початку збройних змагань за належність території. Це стало початком польсько-української війни за Львів і Галичину, в якій слабші ЗУНР і УНР не змогли чинити гідного спротиву²². Майже відразу у Львові почалися переговори з місцевими поляками, які торкалися забезпечення життя мешканців міста. Останні створили Польський Національний Комітет (ПНКом) на чолі з правником Ернестом Адамом і землевласником Тадеушем Ценським і висунули вимоги, які були неприйнятні для української сторони. Проте були укладені перемир'я, котрі виявились нетривалими. Польські патріо-

²⁰ Документи Української Національної Ради ЗУНР. Проголошення Української Держави на українських областях Австрії і Угорщини. Львів. 19. жовтня 1918 р.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://www.arcgis.com/apps/Cascade/index.html?appid=07f82b41fdf045a4b4431f16dc40b21d>

²¹ Instytut Piłsudskiego w Londynie. Depesza iskrowa notyfikująca powstanie państwa polskiego.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://pilsudski.org.uk/archiwa/dokument.php?nrar=709&nrzesp=1&sygn=10&handle=709.238/211>

²² Якщо влада ЗУНР з повагою поставилася до національних меншин на своїй території, обіцяла їм усі права і свободи, то, на жаль, польські політичні кола у Львові і в Галичині вважали українців „бандитами“ і „маріонетками австрійського генерального штабу“ (так само, як через століття згодом заявляли російські агресори проти незалежної України). У відозві „Комітету Захисту Об'єднаної Польщі“ (очевидно, він представляв ендеків), поширеній 10 листопада 1918 р. у Львові, говорилося: „Проти тисяч українських банд, організованих і озброєних австрійським генеральним штабом, борються діти, старці і жінки, вірячи, що Польща їх не покине [...] Завтра вони (поляки Львова.— **Л. 3.**) можуть зустрітися з різнею і пограбуванням з боку спустошливих гайдамацьких орд, керованих знеславленим генералом Бьом-Ермолі...“ (Archiwa państwowe. Archiwum Państwowe w Łodzi. Lwów 1918—1919. Odezwa Komitetu Obrony Zjednoczonej Polski wzywająca wszystkich Polaków do czynnego wsparcia obrońców Lwowa w walce z Ukraińcami, ok. 10 XI 1918 r.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://www.lodz.ap.gov.pl/art,270,lwow-19181919>. Як такі ескапади нагадують звинувачення українців з боку деяких польських політичних сил під час Другої світової війни і з боку російської пропаганди під час агресії Росії проти України вже на початку XXI ст., говорити зайве.

тичні організації продовжували чинити збройний опір діяльності української влади і невдовзі українці змушені були залишити місто, де поляки становили більшість населення і мали добре організовані збройні загони, а також допомогу з інших міст у польських землях²³.

Переговори між сторонами, які увійшли у збройний конфлікт, розпочались вже 1 листопада 1918 р. у Львові з ініціативи Крайового Виділу Намісництва і тривали впродовж всіх днів боїв за місто (до 21 листопада). На них українська сторона, представлена авторитетними політиками УНР-Ради (І. Кивелюк, К. Левицький, М. Лозинський, Л. Ганкевич, Д. Вітовський, митрополит Андрей Шептицький та ін.), вимагала визнання української державності між річками Сян і Збруч й обіцяла запровадити для поляків та інших національних меншин Галичини культурну автономію. На це польські представники не погоджувались, враховуючи традиційні „історичні“ претензії на галицькі землі.

Переговори відновились 7 листопада 1918 р. вже на рівні створених у Львові ПНКом і Державного секретаріату ЗУНР і тривали до 21 листопада, коли польські переговорники категорично відкинули українські пропозиції, заявивши, що йдеться не просто про Львів, а про всю Галичину, де „українці розпочали братовбивчу війну“²⁴. Зрозуміло, що позиції і візії сторін не мали шансів бути узгодженими і розв'язаними мирним шляхом. Війна, незважаючи на подальші спроби її припинення, розгорялася все активніше і жорстокіше. У Львові з великою перевагою польського населення дуже швидко польські загони опановували міські дільниці, вдаючись до підступних нападів і вбивств українських вояків, а також звичайних українців, які демонстрували прихильність до ЗУНР²⁵.

Треба відзначити, що польська преса того часу дуже активно пропагувала думку, що українське повстання є „німецько-австрійською змовою“ проти Польщі, а українці допускають убивства та інші злочини проти поляків, поводяться як „варвари“. Тому вже навесні 1919 р. польські політики створили спеціальну Сеймову комісію на чолі з Яном Заморським для „вивчення звірств (okrucieństw) українців“ і розгорнули широку антиукраїнську пропаганду як у польських землях, так і на міжнародній арені; звіт комісії оперував великою кількістю цифр „звірств“, за якими здебільшого стояли обставини війни. Такі ж звинувачення можна було пред'явити і польській стороні (що згодом і було зроблено у виданій у Відні в 1919—1921 рр. „Кривавій книзі. Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919—1920“²⁶).

²³ Перед початком Першої світової війни поляки становили майже 52 відсотки цивільного населення Львова, українці — близько 18 відсотків, євреї — 28 відсотків. Див.: Лозинський Р. М. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини).— Львів, 2005.— С. 154.

²⁴ Матеріали архіву НТШ у Львові з Національної бібліотеки у Варшаві. Колекція № 9. Мікрофільм 92037, частина I, арк. 54—57 („Протокол останнього засідання Української Національної Ради у Львові 21 листопада 1918 р.“).— Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові); Кузьма О. Листопадові дні 1918 р.: з ілюстраціями і шкiцями.— Львів, 1931.— С. 335—345.

²⁵ Учасники тодішніх подій залишили багато спогадів про таку поведінку місцевих поляків, яка прикривалась патріотичними почуттями. Зокрема, численні приклади наводить сотник УГА Олекса Кузьма. Див.: Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. ...— С. 96—100 та ін.

²⁶ Кривава книга. Передрук видань 1919 та 1921 років / Упоряд. Я. Радевич-Винницький.— Дрогобич, 1994.— 280 с.

У переддень мирної конференції в Парижі (січень 1919 р.) такі факти принижували українців в очах переможної Антанти. Водночас Польща як держава ще не була визнана на міжнародній арені, і тому під час зустрічей представника Польської Ліквідаційної Комісії у Кракові Казімежа Галецького²⁷ з головою УНРади Євгеном Петрушевичем у Відні в середині листопада 1918 р. польський представник пропонував відкласти справу державної належності Галичини до арбітражу Паризької мирної конференції. Остання спроба порозуміння припала на грудень 1918 р., коли представник Тимчасового Правлячого Комітету у Львові граф А. Скарбек звернувся до УНРади з пропозицією переговорів. Але та відкинула її і запропонувала вивести польські війська з території ЗУНР. Справу повинна була вирішити війна. Але не тільки.

Обидві сторони покладали свої надії на країн-переможниць, тобто держави Антанти. Однак керівники цих країн на початках були більше стурбовані припиненням більшовицької експансії на Захід і збереженням Росії без більшовиків, ніж залагодженням українсько-польського конфлікту. І тут на європейській сцені з'явилися діячі Польського Національного Комітету* в Парижі, визнані Заходом представниками польського народу. Вони розгорнули в рамках Паризької мирної конференції активну пропаганду проти України і українців, подаючи їх як „утриманців“ німецько-австрійського табору, а по-друге, як прояв лівацької анархії і більшовизму на теренах Центрально-Східної Європи. Характеристику діячів ПНК та їхньої діяльності у країнах Антанти під час війни по гарячих слідах подав ще 1934 р. український історик Василь Кучабський. Він, зокрема, переконливо стверджував, що дипломатія Р. Дмовського на Паризькій мирній конференції ґрунтувалась на двох основних засадах — „знищення Німеччини та знищення України“²⁸. До тих самих висновків дійшов і сучасний польський історик Пшемислав Пьотр Журавський фель Граєвський²⁹.

Як ми зазначали, переможців у Парижі більше турбувало питання „стримування“ більшовицької Росії та її повернення до числа „нормальних“ держав, ніж творення нових національних держав. Проблема кордонів і розмежування нових держав у Центрально-Східній Європі розглядалася саме з перспективи не допустити поширення більшовизму. 12 лютого 1919 р. Верховна Рада Паризької мирної конференції утворила Комісію у справах Польщі, яка своєю чергою сформувала Підкомісію для визначення східних кордонів Польщі на чолі з французьким генералом

²⁷ Казімеж Галецький (Kazimierz Gałeczki, 1863—1941) — польський правник, доктор права, останній міністр у справах Галичини в австрійських урядах (1918), Генеральний делегат уряду Польщі у справах Королівства Галичини і Лодомерії (1919—1921), згодом краківський воєвода (1921—1923). Див.: Raport Generalnego Delegata Rządu dla Galicji dla ministra spraw wewnętrznych / A. Dziadzio (wprowadzenie), M. Matania (edycja krytyczna) // Myśl Polityczna. Political Thought.— Kraków, 2020.— N 1 (2).— S. 133—147.

* Польський Національний Комітет (Komitet Narodowy Polski) був створений лідером ендеків Р. Дмовським у серпні 1917 р. в Лозанні (Швейцарія) з метою домагатися відбудови Польської державності від країн Антанти. Був визнаний лідерами цих країн представницьким органом польського народу.

²⁸ Кучабський В. Західна України у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918—1923 роках.— Львів, 2015.— 448 с.

²⁹ Żurawski P. P. Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919.

Г. Ле Роном (H. Le Rond). В основу роботи Комісії та її Підкомісії покладено засади права народів на самовизначення і етнографічний підхід. Для розв'язання справи союзники вважали конечним дослідити етнографічний кордон між Польщею та Україною, а головне — дочекатись відбудови легального російського уряду, з яким би можна було вести розмови про кордон, оминаючи українців³⁰. Інерція врахування інтересів „історичних“ народів і держав, зокрема імперій, що руйнувалися під ударами соціальних і національних рухів, ще впливала на бачення світу провідних політиків Заходу.

У самій Польщі настрої опанування Східної Галичини не піддавались жодному сумніву, в тому числі й оточенням Тимчасового Начальника Держави Юзефа Пілсудського. Хоча останній прагнув порозуміння з Україною Симона Петлюри, але без ЗУНР і Є. Петрушевича. Тому політика „доконаних фактів“ найбільше відповідала табору Ю. Пілсудського. Найповніше вона була відображена в нотатках радника Політичного департаменту і керівника Східного відділу МЗС Польщі Романа Кнолля з кінця 1918 р., в якій він виклав ідею утворення федерації народів Польщі, України, Білоруси і Литви як забороло проти Росії, а щодо Галичини передбачав її поділ між Польщею та Україною. Тоді ж (грудень 1918 р.) Р. Кноль провів зустріч з митрополитом Греко-Католицької Церкви Андреем Шептицьким, на якій переконував співбесідника, що порозуміння між Польщею та Україною неunikнення і що західні країни не зацікавлені у розв'язанні українського питання шляхом визнання Української державности³¹.

Проте переговори, проведені у середині і другій половині січня 1919 р. за посередництва британської воєнної місії полковника Г. Г. Вейда (G. H. Wade) між представниками польського уряду і ЗУНР, „спіткнулися“ на справі кордонів між Польщею і ЗУНР: українці наполягали на кордоні по річках Сян і Буг, а поляки — Стир і Гнила Липа, залишаючи Львів і Дрогобич—Борислав на польській стороні. Під тиском союзницьких дипломатичних місій, у тому числі й нової місії під керівництвом французького генерала Й. Бертелемі (J. Berthelemy), не вдалося досягти порозуміння сторін. Натомість важливим здобутком січневих переговорів 1919 р., які з українського боку провадили знані вчені і політики Степан Томашівський, Володимир Охримович і Лев Ганкевич (польську сторону представляли Владислав Стеслович, Александер Скарбек, Артур Гауснер), стало підписання Угоди про „обопільне трактування поранених, полонених та інтернованих та взаємний обмін таких осіб“, яка переводила польсько-українську війну в русло міжнародного права і вимагала цивілізованого трактування її жертв³². Але ця війна на початку 1919 р. набирала обертів, а від Акту Злуки ЗУНР і УНР (22 січня 1919 р.) фактично і УНР опинилася у стані війни з Польщею.

У першій половині 1919 р. відбулися численні переговори між різними українськими і польськими представниками, в тому числі під час кіль-

³⁰ Badziak K. W oczekiwaniu na przełom. Na drodze od odrodzenia do załamania państwa polskiego listopad 1918 — czerwiec 1920.— Łódź, 2004.— S. 296.

³¹ Pisuliński J. Nie tylko Petlura...— S. 88—91.

³² Матеріали архіву НТШ у Львові з Національної бібліотеки у Варшаві. Колекція № 9. Мікрофільм 92037, частина I, арк. 238—240 зв. („Протоколи засідань польських і українських делегатів в Намісництві у Львові 21, 22 і 30.I.1919“).— ЦДІА України у Львові.

кох місій, скерованих Паризькою конференцією для залагодження українсько-польського конфлікту (Бертелемі, Вейда, Нуланса, Боти та ін.). На переговорах з участю союзницьких місій справа зводилася до пошуку лінії розмежування сторін у Галичині і на Волині, при цьому значна частина територій з українським населенням залишалась на стороні Польщі (так звана „лінія Бертелемі“), а визнання ЗУНР і УНР Польщею та західними союзниками залишалось під питанням — західні політики віддавали перевагу „історичним народам“ (росіянам і полякам), серед яких бракувало українців. З цим не могли погодитись українські представники, однак ситуація розвивалась не на їхню користь³³.

Становище ЗУНР (від січня 1919 р. Західна область УНР) і УНР у першій половині 1919 р. погіршилося настільки (наступи більшовиків, білих військ Денікіна, румунів і польських військ на Волині і в Білорусі), що склалась сприятлива ситуація для реалізації задумів польського керівництва і Ю. Пілсудського — змусити українців прийняти умови сильнішої сторони і завдяки наданню політичної та військової підтримки погодитись на залишення Галичини та інших територій з перевагою українського населення у складі Польщі. Тим більше, що Комісія у справах Польщі Паризької конференції заслухала в березні 1919 р. звіт союзницької місії під проводом генерала Й. Бертелемі і стала на прихильні до Польщі позиції, закликаючи підтримати її в боротьбі проти більшовиків з допомогою переміщення до країни „блакитної армії“ генерала Юзефа Галлера³⁴, котра повинна була зміцнити польські збройні сили, в тому числі в боротьбі зі ЗУНР і УНР (на Волині)³⁵. Така позиція країн-переможниць сприяла посиленню активності польського політикуму в прагненні оволодіти Галичиною і Волинню, про що свідчило обговорення питання федеративного розв'язання проблеми стосунків Польщі зі східними сусідами, що на ньому наполягав Ю. Пілсудський на засіданні ПНК у Парижі 2 березня 1919 р.: 11-ма голосами проти трьох члени ПНК проголосували проти федерації з Литвою, Білорусією і Україною й за інкорпорацію частини їхніх територій до складу Польщі, насамперед Галичини і Волині³⁶. Великодержавні тенденції, поширені в таборі польських ендеків, узяли гору над спробами модерного розв'язання міжнаціональних і міждержавних відносин у Центральній Європі після світової війни.

Навесні 1919 р. становище армій ЗУНР і УНР значно погіршилось, бракувало сил і засобів для стримування наступу польських, більшовицьких і румунських військ (у травні вони опинились під Станіславом, який був тимчасовою столицею ЗУНР (ЗО УНР), а Наддніпрянську Україну окупували більшовики і білогвардійці генерала А. Денікіна). В такій ситуації польське керівництво могло вести переговори з українцями з пози-

³³ Див. докладніше: Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918—1923 рр. Проблеми взаємовідносин.— К., 1998.— С. 96—103.

³⁴ „Блакитна армія“ Галлера — польська добровільна військова формація у Франції, створена з польських емігрантів і біженців декретом президента 1917 р. з ініціативи Польського Національного Комітету (ПНК) на чолі з Романом Дмовським. Нараховувала майже 70 тис. вояків (1919). Її командувачем з 1918 р. став виходець з Краківщини генерал Юзеф Галлер (1873—1960). Докладніше див.: Orłowski M. General Józef Haller 1873—1960.— Kraków, 2007.— 566 s.

³⁵ Klimecki M. Wojna czy pokój...— S. 57—58.

³⁶ Pisuliński J. Nie tylko Petlura...— S. 113—114.

ції сили. Залишалось знайти в українському таборі осіб, з якими можна було говорити в такому тоні. Директорія УНР, що опинилась в оточенні російських білогвардійців, більшовиків і поляків, була змушена шукати союзника серед одного із супротивників. С. Петлюра схилився до тісніших стосунків з „європейською“ Польщею на противагу „азійській“ Росії. Про обставини орієнтації Головного Отамана Директорії УНР на Польщу і подальші спроби порозуміння з Польщею докладно описав на підставі численних документів ад'ютант С. Петлюри й учасник подій Олександр Доценко у виданих майже відразу після подій спогадах. У них він докладно описав першу місію УНР до Варшави в січні 1919 р., яку очолив екс-міністр освіти В'ячеслав Прокопович. Місія мала ознайомчий характер і зустріла доброзичливе ставлення польських правлячих кіл. Але тоді позиції УНР ще були міцними, а Злука із ЗУНР обіцяла посилення українських позицій, незважаючи на війну, яку провадила ЗУНР із Польщею у Східній Галичині³⁷.

Стосунки і переговори між урядовими представниками УНР і Польщі точилися з кінця 1918 р., але досягли апогею у травні 1919 р., коли таємний дипломатичний представник УНР Борис Курдиновський без відповідних повноважень підписав у Варшаві угоду з польським прем'єром І. Падеревським (угода „Падеревський — Курдиновський“, 24 травня 1919 р.), в якій усі польські вимоги — політичні, територіальні та економічні — були задоволені, зокрема, і щодо Галичини (УНР відмовлялась від своїх прав на Галичину і частину Волині), взамін чого польська сторона визнавала державність УНР. Зрозуміло, що український політик — і східний, і західний — відхрестилися від такої угоди, вважаючи її зрадою національних інтересів. Б. Курдиновського відкликали з Варшави, а сам договір оголосили недійсним. Та все ж І. Падеревський, ігноруючи українські спростування, сповна скористався „поступками“ УНР на Паризькій мирній конференції. Було також зроблено перший крок до „політики з позиції сили“ стосовно новопосталої Української державності, а також посяно розбіжності між провідниками УНР і ЗУНР. У середині українського табору розпочалися незгоди, які провадили до розколу між представниками УНР і ЗО УНР³⁸. Ще не був час для повної капітуляції. Але вона вже була не за горами.

Після розгрому Української Галицької Армії (УГА) і втечі уряду ЗУНР до Відня влітку 1919 р. польський уряд отримав сприятливі умови для просування ідеї підтримки України за Збручем і анексії окупованих територій Галичини (або Східної Галичини, як тоді говорили) і Волині та інших теренів, заселених переважно українцями. З польського боку ціною за анексію стало визнання УНР як держави і (!) покладення на Польщу обов'язку представляти інтереси України перед керівниками країн-переможців („адвокат України“). Від того часу контакти Ю. Пілсудського із С. Петлюрою стають регулярними. Політика dokonаних фактів хоча й зу-

³⁷ Доценко О. Літопис української революції: матеріали й документи до історії української революції.— Львів, 1924.— Т. 2, кн. 5: 1917—1923.— С. 7—8.

³⁸ Дослідник ЗУНР С. Макарчук переконливо показав, що з весни 1919 р. постійно зростали розбіжності між членами урядів ЗУНР і УНР на ґрунті розуміння „соборности“ державного керівництва. Макарчук С. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР.— Львів, 1997.— С. 155—158.

стріла критику керівників західних держав, але уможливила схвалення рішення Верховної Ради Паризької конференції від 25 червня 1919 р. про тимчасову окупацію Галичини польськими військами, а вже наприкінці листопада — рішення про мандат Польщі щодо управління Галичиною на 25 років за умови забезпечення національних прав українців у формі автономії³⁹. У керівників УНР не залишалось можливостей для маневру — треба було обирати союзника у боротьбі за збереження національної державності як такої.

С. Петлюра не мав можливостей вибору союзника поза Польщею, тому що і більшовики, і білогвардійські війська А. Денікіна виступали гострими противниками незалежності України. 9 серпня 1919 р. українська делегація привезла на перемовини до Варшави особистий лист С. Петлюри до Ю. Пілсудського, в якому містився заклик до полагодження спірних питань і спільну боротьбу проти російських більшовиків⁴⁰. А вже 19 серпня 1919 р. у Варшаві почалися переговори надзвичайних дипломатичних місій УНР і Польщі, очолювані, відповідно, Пилипом Пилипчуком і Августом Залеським. На вимогу польської сторони українська делегація склала „Декларацію“, яка окреслювала наміри і цілі співробітництва УНР і Польщі: територіального розмежування, польської власності на теренах визволеної від більшовиків України, становище національних меншин в обох державах. Українська сторона готова була йти на певні поступки на користь Польщі на Волині (справа Галичини передавалась на рішення Паризької мирної конференції), прагнучи отримати з боку союзника визнання самостійності УНР і надання їй уряду військової та економічної допомоги в боротьбі з більшовицькою навалою. Однак польська сторона вимагала від УНР більших територіальних поступок, щодо яких місія не мала повноважень і мусила отримати згоду від уряду⁴¹. Йшлося про ціну допомоги, яку могла надати Польща своєму східному сусідові. Численні переговори, які провадили у Варшаві та інших містах представники Польщі та УНР влітку і восени 1919 р., зводились фактично до нав'язування протекторату Польщі над УНР.

Переломове значення, за визнанням більшості дослідників, мали переговори військових делегацій Польщі і УНР у Львові на початку червня 1919 р. і Дембліні та Варшаві в серпні—вересні 1919 р., які завершилися підписанням перемир'я між військами Польщі та УНР і встановленням лінії розмежування по р. Збруч, залишаючи Галичину під контролем Польщі. І хоча в підписаному 1 вересня 1919 р. договорі про перемир'я між польською та українською арміями відзначалось, що він не має впливу на „вирішення політичних і територіальних справ Польщі та України“, але фактично встановлювався кордон по р. Збруч, а „галицьке питання“ опинялось у сфері контролю Польщі⁴².

³⁹ Pisuliński J. Nie tylko Petlura...— S. 146—148; Klimecki M. Wojna czy pokój...— S. 61—63; Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918—1923 рр. ...— С. 125—126 та ін.

⁴⁰ Україна і Польща в документах 1918—1922 = Ukraine and Poland in Documents 1918—1922 / Зібрав і зредагував Т. Гунчак.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1983.— Част. 1.— С. 237—238.

⁴¹ Доценко О. Літопис української революції...— С. 12.

⁴² Матеріали архіву НТШ у Львові з Національної бібліотеки у Варшаві. Колекція № 9. Мікрофільм 92037, частина II, арк. 871—875 („Договір про завішення зброї між арміями польською та українською, заключений дня 1 вересня 1919 р. між військовою делегацією

Восени 1919 р. уряд УНР перебував у вкрай скрутній ситуації через наступ військ А. Денікіна і був змушений шукати швидкої допомоги з боку Польщі. Нова Українська Дипломатична Місія (УДМ) під керівництвом міністра УНР Андрія Лівичького і за участі представників ЗУНР почала роботу у Варшаві в жовтні 1919 р. Члени УДМ намагалися відстояти національні інтереси, але загальне становище армій і обох українських урядів не давало оптимістичних підстав. За таких умов, щоб рятувати Українську державність, С. Петлюра та його оточення прийняли рішення віддати справу Галичини на форум західних союзників, здобути визнання незалежної України з боку Польщі і отримати від неї потужну військову і матеріальну допомогу. Це неминуче провадило до розколу між представниками Наддніпрянщини і Галичини: останні твердо стояли на позиціях, що союз із Польщею може бути тільки на засадах „визнання самостійності Української Держави“ і „непорушності етнографічної території України“⁴³.

Всупереч вимогам галичан голова УДМ А. Лівичький разом з іншими членами місії від Наддніпрянщини виступив 2 грудня 1919 р. з „Декларацією“, яка приймала всі вимоги польської сторони взамін за визнання незалежної України і надання різнобічної допомоги її урядові. У ній йшлося про кордон між Україною і Польщею по р. Збруч і далі по північно-західній Волині до часу опанування території військами УНР і остаточного розв'язання спірних питань шляхом „відповідних переговорів з зацікавленими державами“⁴⁴. Цей документ відкрив шлях до союзних відносин Польщі і України і зумовив підписання Договору між Польщею і УНР від 21 квітня 1920 р. (і Військової конвенції 24 квітня 1920 р.), який дав поштовх походу польських та українських військ на Київ і польсько-радянській війні.

Нині опубліковано нещодавно віднайдений документ-доповідь („звідомлення“) члена дипломатичної місії УНР у Парижі Володимира Колозовського (1884—1944) від 1 березня 1920 р. про ставлення французьких та британських політиків до української проблеми під час роботи Паризької мирної конференції. У ньому повідомлялось про наміри керівників Антанти домагатися визнання радянською Росією „самостійності чи автономії держав, які існують de facto“, але щодо України панувала „невизначеність“, тому що „Україна зараз є одинокою республікою з „альожєнів“, яка досі не зорганізувалася і нічим не доказала своєї спроможности до державного будівництва“. Офіційна заява польського уряду від 25 лютого 1919 р., в якій йдеться про примирення з радянською Росією, засвідчує прагнення Польщі здобути на сході кордон 1772 р., хоча і заявляє про „свою заінтересованість в існуванні самостійної Української республіки (Правобережної України)“⁴⁵. У документі зазначалося, що Україна, вра-

---

Головного Командування Військ Польських і делегацією Головної Команди Української Народної Республіки, висланої Головним Отаманом Петлюрою, 1 вересня 1919 р.“.— ЦДІА України у Львові.

⁴³ Матеріали архіву НТШ у Львові з Національної бібліотеки у Варшаві. Колекція № 9. Мікрофільм 92037, частина I, арк. 174—175 зв. („Звернення уряду ЗУНР і УНР до уряду УНР до Голови С. Петлюри і Диктатора ЗО УНР Петрушевича (в Кам'янці)“).— Там само.

⁴⁴ Там само.— Ф. 581, оп. 1, спр. 134, арк. 46—48 („Заява УДМ в РП до Уряду Речі Посполитої Польської, 2 грудня 1919 р.“).

⁴⁵ Україна без Києва. Про що домовлялись у Парижі навесні 1920 року? У Парижі Україні планували зберегти незалежність, але намалювали нові кордони. Без Києва, Ліво-

ховуючи обмежений стан її впливів між більшовиками і поляками, могла претендувати на територію, обмежену Збручем, Стиром, Прип'яттю і Дніпром площею 160 тис. кв. км з населенням 12 млн (!)

Треба відзначити два важливі моменти: по-перше, керівники УНР на той час опинились у катастрофічній воєнно-політичній ситуації і були змушені вибирати між повним похованням Української державності як такої чи збереженням її хоча б у формально незалежному статусі (під протекторатом Польщі); по-друге, польський лідер Ю. Пілсудський проявив волю і бажання кинути всі можливі сили на витіснення більшовиків з України, щоб привести до влади залежний від Польщі український уряд, вимагаючи як плату за допомогу передачу частини земель з перевагою українського населення під владу Польщі. Спроба реалізувати такий план Начальника держави, як відомо, виявилася невдалою в першій частині і успішною — у другій.

Наслідки польсько-радянської війни 1920 р. були назагал вигіднішими для Польщі і зовсім катастрофічними для Української державності. Остання тривалий час реалізувалась руками більшовиків у колоніальній формі (УРСР), що принесла жахливі наслідки для українського народу в ХХ ст. Однак важко заперечити те, що для уряду УНР у той час не було альтернативи союзу з Польщею. Не зайвим буде зауважити, що галицькі політики, а також політики УНР в еміграції категорично не прийняли пакт Пілсудського—Петлюри і навіть почали будувати плани переорієнтуватись на радянську Україну. Є. Петрушевич і структури ЗУНР взяли курс на створення з „міжнародною допомогою“ окремої Галицької республіки⁴⁶. Не бракувало критики Ю. Пілсудського і в польському суспільстві, особливо серед прихильників ендеків, які звинувачували уряд у будівництві „штучної української держави“ і примушуванні поляків „вмирати за Україну“.

Результати польсько-радянської війни і підписаного в Ризі 18 березня 1921 р. мирного договору між Польщею і радянськими республіками більшовиків перекреслили політику в українському питанні, яку проводили Ю. Пілсудський та його оточення. Українська державність залишилась без партнера й „адвоката“. Єдине, що залишалось польському керівництву, — підтримувати ідею Української держави і урядові кола УНР на міжнародній арені — не без замислу шантажувати більшовицьку Росію. Так само упокоїлась й ідея створення буферної федерації на чолі з Польщею між Росією і Центральною Європою.

Вага українського питання у політиці польських урядів після Ризького мирного договору 1921 р. перемістилася на справу Галичини і Західної Волині, які в тогочасній суспільній думці — не тільки українській — оцінювали як „окуповані“. Схвалена того ж року Конституція Польської Республіки була доповнена так званим „Малим версальським договором“, який повинен був забезпечувати права національних меншин. Враховуючи репресивну політику польських властей на територіях Галичини і Волині, прояви колонізаційної політики, потребою було виконати важку місію — досягти компромісу з місцевою українською елітою, яка продов-

бережжя, Сходу та Заходу.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/12/9/156660/>

⁴⁶ Дипломатичну діяльність уряду ЗУНР в еміграції докладно описав І. Дацків (Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917—1923 рр.— Тернопіль, 2009.— 520 с.).

жувала орієнтуватись на соборну Українську державу і не погоджувалась на співробітництво. Стосунки з Директорією УНР почали згортатись через положення Ризького миру, які вимагали ліквідацію „невизнаного“ українського представництва. Польські урядовці переводили стосунки зі своїм колишнім союзником на неофіційний рівень.

Оскільки остаточне розв'язання „галицького питання“ залежало від західних країн, які затверджували і легітимізували післявоєнні кордони в Європі, то польські власті намагались знайти „спільну мову“ з галицькими українськими політиками. Певні обіцянки, які роздавали польські урядовці галичанам ще перед війною 1920 р., не йшли далі культурної автономії, та й то за умови визнання Галичини територією Польської держави. Невдовзі після проголошення „Декларації“ УДМ 15 грудня 1919 р. на аудієнції з членом місії від ЗУНР С. Витвицьким Ю. Пілсудський підкреслював, що не можна не брати до уваги „реальні настрої Поляків, традиції“, які українці повинні прийняти як даність, і тоді можна буде поступово налагоджувати мирні відносини в Галичині⁴⁷.

Українські політичні партії та громадські організації краю продовжували діяти, підтримуючи зв'язки з урядом ЗУНР у Відні і роблячи наголос на дипломатичній роботі з урядами держав Антанти. Обидві українські державні інституції — у Львові і Відні — стояли на позиціях невизнання польського суверенітету у Галичині, апелюючи до тимчасовості надання Польщі мандату на окупацію краю і подаючи постійні скарги і меморандуми до урядів західних держав і Ліги націй (приводи були постійно — від присяги чиновників до проведення перепису населення і виборів на окупованих територіях) на незаконність дій польської адміністрації. Зокрема, у „Меморіалі Національного комітету про нинішню ситуацію“, поданому посольствам країн Антанти в листопаді 1920 р. (Національний (Народний) комітет був створений як міжпартійний орган українських партій Галичини), стверджувалось, що, згідно з рішеннями Паризької мирної конференції, „польська адміністрація має характер окупаційної“ і запроваджена тільки тимчасово для підтримання порядку, і тому діяльність „мандатної“ польської адміністрації є порушенням міжнародного права⁴⁸. В цьому була частина правди, тому що остаточно Паризька мирна конференція не затвердила східного кордону Польщі.

Польські урядові кола шукали різних можливостей для порозуміння з галицькими українськими політиками, щоб домогтись вигідного для Польщі рішення від західних країн. На численних переговорах вони пропонували українцям широкі національні права, включно з територіальною автономією, відкриття державного українського університету тощо. Навесні 1921 р. створено посаду Делегата МЗС у справах Східної Малопольщі (польська назва Галичини), яким став Г. Льовенгерц, і Бюро у справах Східної Малопольщі на чолі з графом Яном Станіславом Лосем. Однак керівні інституції ЗУНР не йшли на жодний компроміс, розраховуючи на сприятливу позицію західних держав⁴⁹.

⁴⁷ ЦДДА України у Львові, ф. 581, оп. 1, спр. 141, арк. 1—2 зв. („Лист до Делегації Української Національної Ради“).

⁴⁸ Там само.— Спр. 135, арк. 1—2 („Меморіал Національного Комітету про нинішню ситуацію“).

⁴⁹ Павлишин О. Євген Петрушевич (1863—1940). Ілюстрований біографічний нарис.— Львів, 2013.— С. 274—279; Гаврилів І. Західна Україна у 1921—1944 роках: нарис історії боротьби за державність: Монографія.— Львів, 2012.— С. 82—126.

Варшавському керівництву, однак, вдалося встановити контроль і поширити впливи на діяльність української політичної еміграції в європейських країнах, спрямувавши її на співробітництво з Польщею як єдиним захисником української справи на міжнародній арені. Таким чином, вдалось нейтралізувати українську еміграцію в Європі і відсепарувати її від справи Галичини. Це дозволило польському урядові розпочати акцію пропаганди за міжнародне визнання належності цієї території до Польщі. У листопаді 1921 р. член Президії УНРади Мирон Кордуба у щоденнику записав, що представник ЗУНР Кость Левицький побував у Лондоні та інших столицях і привіз враження, що „Сх[ідна] Галичина не буде признана Польщі на власність, бо проти сього навіть Франція. Остає проте дві евентуальности: або признание Польщі мандату управи на 25 літ при дуже широкій автономії з одним лише спільним військом (се саме заковика), або повна незалежність. При тім повна незалежність не лишень можлива, але й правдоподібна“⁵⁰.

Проте розрахунки на західні країни виявились ілюзією. І це стало очевидно, коли 14 березня 1923 р. Рада послів Антанти затвердила східний кордон Польщі за Ризьким мирним договором 1921 р. і тим самим зняла українське питання з порядку денного. Згаданий М. Кордуба в ті дні записав: „Се правда, що доля і Антант[а] грають з нами, мов кіт з мишею, але правда також й між нами самими нема ані умового зрівноваження, ані ясної програми на довшу мету. Історик, котрий колись слідитиме за провідною ниткою нашої політики, за орієнтацією більшости нашої інтелігентної суспільности під теперішню пору, попаде просто в розпуку серед того пестрого хаосу думок і ідей хоч би й в статтях наших головних органів преси“. А під 23 березня він записав: „І тепер, коли се все передумую, болює душу не так се, що не визнали нашої самостійности, бо на таку щедрість останніми часами була вже мала надія, але що нас так цинічно відступлено нашому смертельному ворогови, не виеднавши для нас ніяких забезпечень, ніяких заборук на людське істнованне, просто на спромозу вегетовання — хоч се не стояло би антантських дипломатів великого труду і Польща за ціну суверенности і зміцнення своєї позиції була би певно пішла на доволі значні уступки. Ось в чім я бачу цілий цинізм, ганебність поступку Антанти з 14-го марта!“⁵¹

Ці роздуми демонструють гіркоту поразки української справи і кінець ілюзій про „допомозу Заходу“. У подібних тонах розчарування у політиці і політиках західного світу був витриманий і Меморіал УНРади до Ради послів Антанти від 21 березня 1923 р., який зі смутком стверджував, що остання „пішла проти гасла самовизначення народів“ і „створила вогнище екстермінаційної боротьби і безнастанного ферменту неспокою в Європі“⁵².

Велика українська еміграція, яка утворилась після поразки УНР і ЗУНР, не занехаяла зусиль для створення незалежної державности, так само, як вчинила польська „велика еміграція“ після поразки повстання

⁵⁰ Кордуба М. Щоденник 1918—1925 (рукопис, який невдовзі вийде друком, у розпов’ядженні автора). Збережено правопис автора.

⁵¹ Там само.

⁵² ЦДІА України у Львові, ф. 581, оп. 1, спр. 112, арк. 1 („Меморіал Української Національної Ради ЗУНР до Ради амбасадорів в Парижі“).

1830—1831 років. Продовжували діяльність закордонні центри українського національно-визвольного руху, виникали нові організації і програми боротьби, в тому числі радикальні. Польща у міжвоєнний період залишалася значним осередком діяльності української еміграції і водночас зростання і зміцнення галицько-волинського відламу українства в її складі. Становище українців у Польщі залишалось складним, їхні національні права порушувались владою на підставі „загрози польській державності“, проводилась політика національної асиміляції. З позицій українського національно-визвольного руху українці в Галичині і на Волині становили потужний потенціал цього руху. Тому його лідер в еміграції С. Петлюра 1925 р. подав важливу оцінку політики польських урядів щодо українців Польщі у статті „Дебют в Женеві“, де йшлося про українських депутатів польського сейму і сенату на Конгресі національних меншостей у Швейцарії, де вони виступили із заявою про недолугу політику польських урядів після захоплення силою і приєднання до Польщі українських територій. С. Петлюра далекоглядно стверджував, що така політика „створює в уявленні поступової частини світового громадянства таку опінію про сучасну Польщу, яка повинна була непокоїти кращих людей її [...] Доти, доки ці відносини будуть регулюватись рецептами Ст. Грабського, позиченими у колишніх русифікаторів Польщі, доти, доки курс на безоглядну польонізацію „кресів“ буде определяти собою зміст польської державної політики в національному питанні та копіювати колишню невдалу практику варшавського генерал-губернаторства або познанської поліцей-президентури з її гакатизмом, що тепер в умовах польської державности прибрав форму „осадництва“, доти погроза „розсадження“ Польщі з середини буде завжди тяжити над нею і гальмувати „внутрішню стабілізацію“ молодої держави [...] І так має тягтись доти, доки краща частина польського громадянства не знайде в собі сили та мужности об'єктивно оцінити погрозу, що випливає з загострення польсько-українських відносин та рішуче порвати з дотеперішньою політикою в українському питанні всіх без виключення урядів, що приходили досі в Польщі до влади“⁵³.

Міжнародне розв'язання справи Галичини і Волині спричинило охолодження польської влади як до української політичної еміграції у Польщі, так і до галицьких політиків, до яких можна було застосовувати репресивні методи. Урядові кола і політики відбудованої Польщі змогли перейти до поступової і планової інтеграції опанованих територій в єдину унітарну державу.

Дуже влучно охарактеризував наслідки поразки українських національно-визвольних сил згадуваний польський історик П. П. Журавський фельд Траєвський: „Остаточний результат українських змагань у роки „національної революції“ 1917—1923 спричинив, що українці опинилися у гроні незадоволених і вороже налаштованих до версальського порядку народів, що при порівняно низькому рівні політичної культури широких кіл українського люду створило клімат, який сприяв розвитку національних рухів крайнього характеру, що орієнтувались на ревізіоністські держави і новий збройний конфлікт, спрямований на глибокі політичні

⁵³ Петлюра С. Статті, листи, документи / Видано в тридцять річницю з дня смерті Симона Петлюри 1926—1956.— Нью-Йорк, 1956.— С. 353—355.

зміни в Європі⁵⁴. Варто додати, що безвихідь завжди породжує прагнення застосовувати всі можливі і неможливі засоби боротьби.

Наслідки бурхливого розвитку українсько-польських стосунків у період державотворення були ілюзорними для обох сторін: Польща набула значну частину „історичних територій“ і „виразку“ у вигляді нерозв’язаного українського питання; українці, втративши надію на незалежну державу у боротьбі зі зазіханням практично всіх сусідів, змушені були шукати шляхів рекомпенсації травматичної поразки у радикальних засобах національно-визвольної боротьби — від тоталітарних ідеологій до знищення Версальської системи договорів, за якою землі з українським населенням були поділені між її сусідами — Росією, Польщею, Румунією, Чехословаччиною. Спроби розв’язати міжнаціональні і міждержавні суперечності у період творення модерних державних організмів після Першої світової війни зазнали невдачі, зокрема, і через мислення польських політиків „історичними“ образами великодержавности, а українських — романтичними ілюзіями щодо ролі міжнародних відносин. *Faber est suae quisque fortunae**.

Leonid ZASHKILNIAK

THE UKRAINIAN-POLISH CONFLICT IN 1918—1923 AND ATTEMPTS TO RESOLVE IT

Emergence of new states in Central and Eastern Europe after the First World War aroused the rivalry of their governments and political circles for the accession of lands with ethnic minority populations to national states. The Ukrainian national liberation movement claimed on the territories with the preponderance of the Ukrainian population and relied on two state organizations that were established at the final stage of the war — the Ukrainian National Republic with its capital in Kyiv and the Western Ukrainian National Republic with its capital in Lviv. The leaders of the Polish national liberation movement voiced to their supporters the idea of the „incorporation“ of all lands of the „historical“ Poland into the new state and the other ones into „federation“ with the neighbouring peoples who fought for their state independence. The controversial issue between the Ukrainian and Polish politicians was the problem of the statehood of Halychyna and Volyn, claimed by both sides. Attempts to reach a compromise failed and led to the Polish-Ukrainian war of 1918—1919 for these areas. The Polish ruling circles took advantage of the complex military and political situation of Ukraine at that period and chose the tactics of „fulfilled facts“, occupied the territory of Halychyna and Volyn, and imposed the protectionist agreement of 1920 (Pilsudski—Petliura) on the Government of the UNR. This led to the split of the Ukrainian national camp and its subsequent defeat in the struggle for independent statehood. The inability to reach a compromise between the political circles of Ukraine and Poland during this period was largely due to the widespread ideas in the Polish society about the restoration of the „historical Poland“ and to Ukraine’s heritage of long imperial domination, which formed the inferiority image of the Ukrainians among other peoples in Eastern and Central Europe. This caused a general defeat for the democratic arrangement of this European region.

⁵⁴ Żurawski vel Grajewski P. P. Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919.— S. 141.

* Кожен є ковалем своєї долі — лат.